

Fare, risiko og farlighet - En analyse i kontekst av strafferettslige særreaksjoner i norsk rett

Innholdsfortegnelse

Fare, risiko og farlighet - En analyse i kontekst av strafferettslige særreaksjoner i norsk rett.....	1
Innholdsfortegnelse	1
Forord til bokversjon	5
Forord til avhandlingsversjonen.....	6
Sammendrag på engelsk	7
Sammendrag på norsk	8
Kapittel 1. Innledning	9
1.1 Tema og overordnet problemstilling.....	9
1.2 Perspektiver og delproblemstillinger	10
1.3 Forskningssituasjon	12
1.4 Etske refleksjoner	14
1.5 Videre fremstilling	14
Kapittel 2. Teori og metode	15
2.1 Innledning	15
2.2 Fenomener i og utenfor strafferetten	16
2.3 Relevante kunnskapskilder	19
2.4 Tolkning.....	20
Kapittel 3. Særreaksjonsordningen i tid og rom	21
3.1 Innledning.....	21
3.2 Skyld, straff og utgangspunktet om den menneskelige handlefrihet	21
3.3 Reaksjoner for utilregnelige lovbyggere i Norge – en oversikt.....	22
3.4 Tilbakeblikk	24
3.4.1 Psykisk sykdom som familieproblem.....	24
3.4.2 Frie lovbyggere og suverene asyl.....	26
3.4.3 Særreaksjoner som sikring mot legestanden	28
3.4.4 Positivismens fremmarsj.....	29
3.5 Den tredje skoles posisjon i norsk rett i dag.....	30
Kapittel 4. Rettslige utgangspunkter	31
4.1 Innledning.....	31
4.2 Strafferettslige særreaksjoner i et rettsstatsperspektiv.....	31
4.3 Konstitusjonelle og menneskerettslige rammer	32
4.3.1 Sentrale rettigheter.....	32
4.3.2 Plikt til tvangsutøvelse.....	33
4.3.3 Grenser for tvangsutøvelse	34
4.3.4 Begrensningenes betydning for den norske særreaksjonsordningen.....	34
4.3.5 Begrensningenes betydning for bokens problemstillinger	36
4.3.6 Særlig om lovskravet.....	37
4.4 Diskrimineringsforbudet i CRPD.....	37
4.5 Dagens regler	39
4.5.1 Straffeloven § 62	39
4.5.2 Utilregnelighetsvilkåret.....	40
4.5.3 Lovbruddsvilkåret.....	41
4.5.4 Nødvendighetsvilkåret.....	42

4.5.5 Farevilkåret.....	43
4.6 Nærliggende fare som et vilkår om sannsynlighet	45
4.6.1 Betydningen av «fare».....	45
4.6.2 Betydningen av «nærliggende».....	46
4.6.3 Sannsynlighet	47
4.6.3.1 Sannsynlighet i dagligspråket	47
4.6.3.2 Sannsynlighet i strafferettsteorien	48
4.6.4 En tentativ presisering av vilkårets bevistema og beviskrav	49
4.7 Bevisteoretiske perspektiver på sannsynlighet.....	50
4.7.1 En uavklart størrelse.....	50
4.7.2 Om overbevisning og regneregler	50
4.7.3 Sannsynlighet på tre nivåer	51
4.7.4 To bevisteoretiske alternativer til sannsynlighet	52
4.8 Sannsynlighetsvurderinger i et fremtidsperspektiv.....	53
4.9 Nærliggende fare som et vilkår om risiko.....	54
Kapittel 5. Begrepsmessige avklaringer om fare, risiko og farlighet.....	54
5.1 Innledning.....	54
5.2 Fare	55
5.2.1 Strafferettsteoretiske utviklingstrekk i forståelsen av fare.....	55
5.2.2 Det strafferettslige farebegrepet i dag	57
5.2.3 Fare som et faktisk ytre fenomen	58
5.3 Risiko.....	61
5.3.1 Risiko i dagligspråket.....	61
5.3.2 Risiko i strafferettslitteraturen.....	63
5.3.3 Risiko som modernitetens ende	63
5.3.4 Risiko som usikkerhet om fare.....	64
5.3.5 Risiko som institusjonelt og indre fenomen.....	66
5.4 Risikomål	67
5.4.1 Alternative tilnærminger	67
5.4.2 Risikokontekst.....	68
5.4.3 Risikoaksept	69
5.5. Definisjoner av fare og risiko.....	69
5.6 Noen ord om farlighet.....	70
5.6.1 Farlighet i dagligspråket.....	70
5.6.2 Farlighet i strafferettslitteraturen.....	71
5.6.3 Tre typer farlighet	72
Kapittel 6. Fare, risiko og farlighet i lov og lovforarbeider	72
6.1 Innledning.....	72
6.2 Den opprinnelige § 39 i straffeloven 1902.....	72
6.3 Den reviderte sikringsordningen av 1929	74
6.4 Mellomspill	77
6.5 Særreaksjonsordningen av 2002.....	79
6.6 Den reviderte særreaksjonsordningen av 2020.....	82
6.7 I retning av en risikotilnærming.....	85
Kapittel 7. Risiko i praksis: En studie av rettslig argumentasjon	86
7.1 Innledning.....	86
7.2 Metode.....	87
7.2.1 Søk og utvalg	87
7.2.2 Databehandling.....	89
7.2.3 Analyse.....	90
7.2.4 Begrensninger	91
7.3 Vurderingsmomenter	92
7.3.1 Innledning	92
7.3.2 Nåværende psykisk fungering.....	93
7.3.3 Aktuelle lovbrudd	95
7.3.4 Sakkyndig fare- eller risikovurdering	96

7.3.5 Sykdomshistorikk	97
7.3.6 Behandlingsalternativer	97
7.3.7 Sykdomsprognose	98
7.3.8 Tidligere handlinger	99
7.3.9 Livssituasjon	99
7.3.10 Behandlingsmotivasjon	100
7.3.11 Forholdet til rusmidler	101
7.3.12 Fagkyndig fare- eller risikovurdering	102
7.3.13 Sykdomsinnsikt	102
7.4 Foreløpig oppsummering	103
7.5 En analyse av argumentasjonsmønstre	103
7.5.1 Innledning	103
7.5.2 Et sannsynlig utgangspunkt?	104
7.5.3 Argumentasjonsmønstre under sikringsordningen	107
7.5.4 Argumentasjonsmønstre under særreaksjonsordningen av 2002	111
7.5.5 Argumentasjonsmønstre under den reviderte særreaksjonsordningen av 2020	112
7.5.6 Håndtering av usikkerhet	113
7.6 En problematisk variasjon	114
Kapittel 8. Skisse til løsning	114
8.1 Innledning	114
8.2 Særreaksjoner i et deterministisk perspektiv	115
8.3 Særreaksjoner i et indeterministisk perspektiv	116
8.4 Risikovurderingsverktøyenes begrensning	117
8.4.1 Fremveksten av instrumenter for voldsrisikovurdering	117
8.4.2 Aktuariske risikovurderingsverktøy	117
8.4.3 Strukturerte kliniske verktøy	119
8.5 Fremtiden som grunnleggende utfordring for jussen	121
8.6 Tre grunner til å overlate risikovurderingen til sakkyndige	122
8.6.1 Reduksjon av kompleksitet, bedre struktur og hensiktsmessig arbeidsfordeling	122
8.6.2 Reduksjon av kompleksitet	122
8.6.3 Struktur	123
8.6.4 Arbeidsfordeling	123
8.7 Om terskelen for idømmelse	124
8.8 Harmløshetspresumsjonen som normativt utgangspunkt	125
8.9 En tidsavhengig forholdsmessighetsbegrensning	127
8.10 En relativ forholdsmessighetsbegrensning	128
8.11 Akuttpsykiatriske særreaksjoner	128
8.12 Implikasjoner	129
Kilder	130
Norske lover	130
Norske forskrifter	130
Norske lovforarbeider	130
Norges offentlige utredninger (NOU)	130
Eldre utredninger	131
Proposisjoner	131
Innstillinger	131
Rundskriv	132
Øvrige dokumenter	132
Norske rettsavgjørelser	132
Offentlige rapporter	134
Internasjonale kilder	135
Internasjonale konvensjoner	135
Den europeiske menneskerettighetsdomstolen (EMD)	135
FNs menneskerettighetskomité	136
Komitéuttalelser	136
Rapporter	136

Utenlandske utredninger	136
Øvrige kilder	136
Avisartikler	136
Digitale oppslagsverk	137
Litteratur	139
Vedlegg 1	158
Vedlegg 2	159
Fotnoter	160

Martin Mindestrømmen

Forord til bokversjon

Denne boken er en omarbeidet versjon av min doktoravhandling fra 12. desember 2024. Slik det ofte vil være, har det skjedd noe utvikling i rettskildebildet siden da: Et regjeringsoppnevnt utvalg har levert utredningen [NOU 2025: 2 Samfunnsvern og omsorg](#), som blant annet inneholder en evaluering av særreaksjonene dom på overføring til tvungent psykisk helsevern og dom på overføring til tvungen omsorg. Høyesterett har i [HR-2025-662-A](#) også kommet med viktige avklaringer av vilkåret «høygradig psykisk utviklingshemming» i straffeloven [§ 20](#) andre ledd bokstav c og det nærmere forholdet mellom grunnvilkårene i [§ 20](#) andre ledd og vurderingsmomentene i [§ 20](#) tredje ledd. Denne utviklingen er i seg selv interessant. Den har imidlertid så langt ikke bidratt til ytterligere avklaring av det som er denne bokens tema. Jeg har derfor ikke sett behov for å gjøre

noen omfattende revisjoner før utgivelsen. Større betydning har nok min egen utvikling hatt: Bedømmelseskomiteen hadde flere nyttige innspill i sin skriftlige bedømmelse av avhandlingen. Jeg hadde under disputasen også noen gode diskusjoner med førsteopponent, professor Birgit Feldtmann, og andreopponent, professor emeritus Dan Frände. Jeg har i lys av disse innspillene og diskusjonene gjort noen grep for å gjøre teksten lettere tilgjengelig for leserne. Selv om innholdet og hovedpoengene i teksten stort sett er det samme, vil den som allerede skulle ha lest den opprinnelige avhandlingen, forhåpentligvis finne en klarere og mer gjennomarbeidet fremstilling her. Jeg skylder komitéleder professor Erling Johannes Husabø, professor Birgit Feldtmann og professor emeritus Dan Frände en stor takk for det grundige arbeidet de har lagt ned i vurderingen av avhandlingen. Den treffende kritikken fra komiteen har vært avgjørende for at jeg har kunnet utvikle denne teksten videre. Jeg vil til sist også takke Karnov Group Norway for utgivelsen og Åsta Mari Aune for grundig korrekturlesning og gode innspill til bedre språk. Det jeg her har skrevet, står likevel fremdeles for min egen regning.

Martin Mindestrømmen

Bergen, 22. august 2025

Forord til avhandlingsversjonen

Ideen til dette avhandlingsprosjektet skred gradvis frem under arbeidet med en artikkel i 2018. Artikkelen foranledning var at jeg som jurist/rådgiver ved Regionalt kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri (SIFER-Vest) Helse Bergen HF fikk i oppdrag å klargjøre de rettslige vilkårene for idømmelse av strafferettslige særreaksjoner for utilregnelige. Justis- og beredskapsdepartementet hadde på det tidspunktet fremmet et forslag om en revisjon av særreaksjonsreglene. Enkelte leger og psykologer hadde gitt uttrykk for usikkerhet om hvilke regler som egentlig ville gjelde. Det var særlig innholdet i særreaksjonsreglenes farevilkår det skulle være vanskelig å få skikkelig grep om. I min uvitenhet tenkte jeg at det ikke skulle være så vanskelig å få klarhet i det. Jeg fikk imidlertid fort en gryende erkjennelse av at det ville kreve ganske omfattende teoretiske og datadrevne undersøkelser for i det hele tatt å kunne nærme seg et svar. Jeg laget derfor en projektskisse som jeg fremmet i en søknad til en utlysning etter ph.d.-stipendiater i rettsvitenskap ved Det juridiske fakultet i Bergen. Søknaden ble tilsynelatende godt mottatt. Jeg fikk i alle fall en stilling som ph.d.-stipendiat og med det en mulighet til å fordype meg i et interessant tema på en måte som er få andre forunt. Jeg vil takke Universitetet i Bergen og Det juridiske fakultet for muligheten til å gjøre denne faglige fordypningen. Resultatet av dydykket er denne avhandlingen.

Å skrive en ph.d.-avhandling kan være et ensomt og utfordrende arbeid. Som beskrevet av en tidligere stipendiatkollega har det å skrive en ph.d.-avhandling til tider føltes som å vandre rundt i en skog av ideer uten hverken kompass eller sikker retning. Jeg er derfor svært takknemlig for å ha hatt professor Linda Gröning som min hovedveileder. Professor Gröning har gjennom prosjektets ulike faser vist stor interesse for alle mulige tanker og ideer jeg har kommet opp med. Hun har også tatt alle mine mer eller mindre veloverveide tekstutkast på stort alvor. Professor Gröning har med sine kritiske innspill og utfordrende spørsmål sørget for at jeg har kunnet holde en mer eller mindre stødig kurs som i alle fall var *egnet* til å gi meg svar på den problemstillingen jeg hadde tatt sikte på å besvare. Professor Gröning har også bidratt til prosjektet gjennom å inkludere meg i et levende internasjonalt forskermiljø. Jeg skylder henne en stor takk for den innsatsen hun har lagt ned over flere år for at jeg skulle få dette til.

En stor takk skylder jeg også mange andre som har gitt viktige bidrag til at denne avhandlingen har kunnet bli en realitet. Jeg vil først og fremst takke professor Jørn Jacobsen, som med sin innsats som leder for ph.d.-programmet ved Det juridiske fakultet og sine innspill og kritiske kommentarer til diverse utkast har bidratt til at jeg nå endelig har kunnet komme i mål. Diskusjonene jeg har hatt med professor Stephen D. Hart og seksjonsleder ved kompetansesenteret Knut Rypdal, har i de innledende fasene av prosjektet bidratt til å åpne øynene mine for risiko som et mangefasettert og fasinende fenomen som det kan være både interessant og nyttig å reflektere nærmere over, og ikke minst forsøke å skrive noe om. Dette hadde heller ikke blitt en avhandling uten dem. Dr. Helge Andreas Hoff har til tross for sin travle hverdag som psykologspesialist ved sikkerhetsklinikken på Sandviken sykehus alltid tatt seg tid til å diskutere ulike problemstillinger knyttet til risiko og risikovurderinger som jeg har kommet med. Han har med sine muntlige og skriftlige kommentarer til tekstutdrag bidratt til at jeg har kunnet tenke mye klarere om fare, risiko og farlighet enn det jeg ellers ville kunne ha gjort. Professor Magne Strandberg har også alltid tatt seg tid til å diskutere. Han har kommet med verdifulle innspill til hvordan vi kan tenke om sannsynlighet, og også lest og kommentert tekstutdrag. Takk

også til professor Eivind Kolflaath for nyttig diskusjon om sannsynlighetsvurderinger i et fremtidsperspektiv. Uten disse innspillene tror jeg ikke at jeg i det hele tatt ville kunnet begripe de bevisteoretiske spørsmålene dette prosjektet reiser. Jeg vil her også særlig takke professor Kevin S. Douglas, som har hjulpet meg med å navigere i det mangslungne landskapet av voldsrisikolitteratur, og dr. Stephen Mathis, som på et kritisk tidspunkt hjalp meg til å tenke klarere om hvordan vi kan tenke klart om språklige ytringers mening. Takk til dr. Daniil Butenko for tips til medisinsk litteratur. Takk også til professor Gert Johan Kjelby for interessante samtaler om sikringsplikten og til førsteamanuensis dr. Jon Reidar Nilsen for tips til relevant politirettlig litteratur. Jeg vil videre takke alle som har undervist på kursene jeg har deltatt i ved ph.d.-programmet ved Det juridiske fakultet i Bergen, og den digitale forskerskolen som ble arrangert av University of Surrey under covid-19-pandemien. Jeg vil også takke midtveisevaluator, professor Anders Løvlie, som med sine utfordrende kommentarer har bidratt til å gi meg en bedre forståelse av hva jeg har vært helt nødt til å uttrykke meg klarere om.

Livet som stipendiat ville ha vært ganske mye mer krevende uten gode kolleger. Jeg vil derfor takke alle mine medstipendiater, som har bidratt til et godt sosialt og faglig stipendiatmiljø på fakultetet. Jeg vil i den forbindelse rette en særlig takk til mine tidligere stipendiatkolleger Tarjei Ellingsen Røsvoll og Marius Mikkell Kjølstad for fine år med rettsfilosofisk lesesirkel og for å ha lest og kommet med verdifulle kommentarer til tekstutdrag fra avhandlingen. Jeg vil også rette en særlig takk til min tidligere stipendiatkollega Siri Elisabeth Bernssen, som gjennom hele stipendiatperioden har vist omsorg for meg og de andre stipendiatene i det som av ulike grunner til tider har vært en krevende stipendiathverdag.

Litt mindre krevende har nok stipendiatperioden også vært som følge av at vi har hatt gode ledere. Jeg vil rette en særlig takk til professor Anne Marie Frøseth, tidligere prodekan for forskning, for god tilrettelegging under covid-19-pandemien, og til professor og prodekan for forskning Ragna Aarli. En takk må også rettes til administrasjonen for god tilrettelegging under hele stipendiatperioden, særlig til Henning Simonsen og ph.d.-koordinatorene dr. Karoline Aksnes og Maria Holme Lidal. Jeg vil også takke Vivian Gjelsvik, som alltid mottar forespørsler om utstyr, bøker eller hva det skulle være, med et stort smil. Takk også til de vitenskapelige assistentene Hans Olav Mangschau Hammervold og Vilde Lind Norvik for hjelp med korrektur og til Jørgen Sigmund Pettersen for å ha laget et utkast til litteraturliste.

Dette avhandlingsprosjektet har ikke minst også blitt mulig gjort av at noen andre har gjort en helt ekstraordinær innsats for å få hverdagen til å gå rundt hjemme. Da jeg startet med dette prosjektet, var vi en familie på tre. Nå er vi fem. Min kjære ektefelle Sigrid skal først og fremst ha en stor takk for sin vilje til å ta en uforholdsmessig stor del av ansvaret for barnas ve og vel, men også for oppmuntring og for å ha holdt ut med meg når jeg i ulike faser av prosjektet nok ikke har vært så psykisk og fysisk tilstedevarende som jeg gjerne skulle ha vært. Jeg vil til slutt også rette en stor takk til mine foreldre, Anne og Gunnar, og mine svigerforeldre, Eva og Magne, som alle med sine bidrag har skapt rom for at jeg skulle få satt punktum for denne avhandlingen.

Martin Mindestrømmen

Bergen, 12. desember 2024

Sammendrag på engelsk

This book is an attempt to answer the following question:

How shall danger, risk and dangerousness be understood as a foundation for time unlimited special sanctions towards unaccountable offenders in Norway?

This question raises several sub-questions. Central among these is how danger, risk and dangerousness *has* been understood within this context. In the work with this book, answers have primarily been sought through analysis of preparatory work and Supreme Court decisions, relating to four different sets of rules dating from the end of the 19th century until 2023. An answer to the question posed can however not be obtained by reading authoritative legal material alone. Statements about danger, risk and dangerousness in preparatory work and Supreme Court decisions must be read and interpreted in context. To account for this context, this book utilises different perspectives. The perspectives, the reason for applying them, and the more specific method applied, are explained in Chapters 1 and 2.

Chapter 3 seeks to explain what special sanctions for criminal offenders are, and where this way of handling unaccountable offenders originally came from. An overview of different sanctions that may be used towards a

criminal offender in Norwegian law is provided here. The chapter also contains a recapture of some main lines of development in how we historically have dealt with the mentally ill, and more specifically, with the mentally ill offenders. Chapter 4 establishes a legal point of departure for further analysis. The criminal law's foundation in a *rettsstat* (i.e. *Rechtstaat*, rule-of-law) is here explained. Relevant constitutional and human rights obligations are elaborated. A preliminary legal doctrinal interpretation of the relevant legal requirements for the use of special sanctions is also done here. Chapter 5 establishes some fundamental semantic starting points. Through conceptional analysis the meaning of danger, risk and dangerousness, as they have been used in this book, is explained. Chapter 6 contains the results from an attempt to reconstruct the underlying understanding of danger, risk and dangerousness in the lawmakers' preparatory works. Some central lines of development in the way the lawmakers have spoken about danger, risk and dangerousness are pointed out. Chapter 7 contains an analysis of risk in legal practice. Using an exploratory analysis of reasons, software assisted searches in text, and a critical analysis of reasoning patterns, some alternative approaches to dealing with risk are identified. The chapter concludes that the variation that can be found in legal practice is a serious problem. Chapter 8 contains a sketch for solutions to the different issues that the analysis of preparatory work and Supreme Court verdicts have revealed. Applying a systems perspective, this chapter discusses how we should think about danger, risk and dangerousness in this specific context. Different views on human nature, and what can practically be done, are also important aspects that this discussion leans on. The chapter ends with some reflections on the implications of the solutions suggested.

This book is thus a multi-perspective, and multi-methodological, attempt to answer the questions of how we shall think about danger, risk and dangerousness in the context of special criminal sanctions for criminally unaccountable offenders. The different perspectives amount to a whole, that reveals some serious issues concerning how the Norwegian system of sanctions is organized and the legitimacy of our current approach.

Sammendrag på norsk

Den overordnede problemstillingen for denne boken er som følger:

Hvordan skal vi forstå fare, risiko og farlighet som grunnlag for tidsubestemte særreaksjoner for utilregnelige lovbrøyttere i norsk rett?

Å besvare denne problemstillingen krever en besvarelse av flere underproblemstillinger. En slik sentral underproblemstilling er hvordan fare, risiko og farlighet *har* blitt forstått i denne sammenhengen. Jeg har i arbeidet med denne boken søkt svar gjennom en analyse av lovgivernes begrunnelser og Høyesteretts beslutninger i saker om idømmelse av særreaksjoner for utilregnelige. Analysen behandler lovforarbeider og høyesterettspraksis, knyttet til fire ulike regelverk, i en periode som strekker seg fra slutten av 1800-tallet og frem til 2023. Formålet med analysen har vært å rekonstruere hvilken fenomenforståelse som kommer til uttrykk i autoritative skriftlige kilder. Slik rekonstruksjon kan ikke gjøres på bakgrunn av skriftlige uttrykk i lovforarbeider og rettspraksis alene. For å etablere en kontekst og en analytisk ramme til denne analysen har det vært nødvendig å nærme seg problemstillingen fra flere ulike perspektiver. Grunnlaget for denne tilnærmingen er utdypet i bokens innledningskapittel, kapittel 1, og i bokens teori- og metodekapittel, kapittel 2.

Kapittel 3 tar sikte på å besvare hva særreaksjoner er, og hvor dette rettslige instituttet egentlig kom fra. Kapitlet tegner et oversiktsbilde over reaksjoner for utilregnelige lovbrøyttere i norsk rett og gir et tilbakeblikk på den historiske utviklingen som ledet frem til etableringen av den første særreaksjonsbestemmelsen i Almindelig borgerlig Straffelov av 1902 [§ 39](#). Kapittel 4 etablerer noen rettslige utgangspunkter for bokens videre analyser. Bokens rettsstatlige utgangspunkt blir her forklart. Det gjøres videre rede for konstitusjonelle og menneskerettslige rammer som gjør seg gjeldende på saksfeltet. Siste halvdel av kapitlet inneholder en innledende dogmatisk analyse av de rettslige vilkårene for idømmelse av en særreaksjon i norsk rett i dag, med vekt på farevilkåret. Kapittel 5 etablerer noen språkanalytiske utgangspunkter. Den forståelse av fare, risiko og farlighet som ligger til grunn for denne boken, utdypes her gjennom en rekke begrepsmessige avklaringer. Definisjoner av de sentrale begrepene blir også her presentert. Kapittel 6 gjør rede for resultatet av et forsøk på å rekonstruere hvilken fenomenforståelse som har ligget til grunn for etableringen og revisjonen av de norske særreaksjonsreglene. Det pekes i den forbindelse på noen overordnede utviklingstrekk i måten det fra lovgiverhold ser ut til å være tenkt om fare, risiko og farlighet på. Kapittel 7 inneholder en analyse av risiko som grunnlag for særreaksjoner i praksis. Ved hjelp av en utforskende analyse av vurderingsmomenter, tekstsøk og en kritisk analyse av argumentasjonsmønstre fastlegges her noen alternative tilnærminger til vurdering av risiko slik dette kommer til uttrykk i Høyesteretts skriftlige utsagn. Kapitlet konkluderer med at

den variasjon som kommer til syne i rettspraksis, er et alvorlig problem. Kapittel 8 inneholder en skisse til løsning på de utfordringer analysen av lovforarbeider og rettspraksis har avdekket. Med utgangspunkt i det rettslige systemet som særreaksjonene inngår i, diskuterer dette kapitlet hvordan vi i denne sammenhengen bør tenke om fare, risiko og farlighet. Ulike menneskesyn, og hva som i praksis lar seg gjøre, står også sentralt i denne diskusjonen. Kapitlet avslutter med noen refleksjoner knyttet til eventuelle implikasjoner av de løsningene som er foreslått i dette kapitlet.

Denne boken tar altså i bruk en flerperspektivtilnærming for å besvare hvordan vi i denne sammenhengen skal forstå fare, risiko og farlighet. De ulike perspektivene danner en helhet som må ses i sin fulle sammenheng. Denne helheten viser at det er vesentlige utfordringer knyttet til organiseringen og legitimiteten av dagens særreaksjonsordning.

«'It is asserted that these men, if allowed to remain free, will at some future time commit felonies'.»

Philip K. Dick, *Minority Report*, 2002.

Kapittel 1. Innledning

1.1 Tema og overordnet problemstilling

Temaet for denne boken er *fare, risiko og farlighet som grunnlag for etablering og opprettholdelse av tidsubestemte preventive særreaksjoner for utilregnelige lovbrøyttere i norsk rett*. En strafferettslig særreaksjon kan i all enkelhet defineres som en strafferettslig reaksjon som idømmes en utilregnelig lovbrøytter for å forhindre fremtidige lovbrudd. Slike reaksjoner har vi i norsk rett hatt siden innføringen av den opprinnelige straffeloven, straffeloven 1902, § 39. Særreaksjonsordningen har siden den gang bygget på en forutsetning om at det eksisterer farlige mennesker, eller en forutsetning om fare og risiko for fremtidige lovbrudd, som samfunnet har et legitimt behov for å beskytte seg mot.

Det er i litteraturen påstått at særreaksjonene skiller seg fra andre strafferettslige reaksjoner, ettersom det utelukkende er samfunnets behov for beskyttelse mot «potensielt farliga gärningspersoner» som begrunner reaksjonen. Lovforarbeidene inneholder flere uttalelser som går i samme retning. I lovforarbeidene til de någjeldende særreaksjonsreglene er det for eksempel understreket at det er «den fremtidige faren for lovbrudd som begrunner hele særreaksjonsordningen». Det slås i lovforarbeidene fast at «ordningen med dom på tvungent psykisk helsevern [er] nødvendig for å ivareta samfunnsvernet», og at domstolene som følge av dette «ikke kommer utenom å måtte vurdere fremtidig voldsrisiko». Eldre lovforarbeider har også fremhevet at «når man kan forutsi farlighet med høy grad av sannsynlighet, må hensynet til samfunnets krav på beskyttelse veie tyngre enn hensynet til den enkelte lovbrøytter». Fare, risiko og farlighet står altså sentralt i begrunnelsen for hvorfor vi har særreaksjoner. Det er samtidig per i dag uklart hvordan henvisninger til fare, risiko og farlighet i denne sammenhengen skal forstås.

At det er uklart hva som menes med *fare, risiko og farlighet*, ser også ut til å være tilfelle i andre land som gjør bruk av tilsvarende preventive strafferettslige reaksjonsformer. Som illustrert av blant andre Jehle mfl. kan det reises spørsmål ved strafferettens forståelse av «dangerousness» i flere land med både kontinental- og common-law-tradisjon. Denne uklarheten er problematisk. Vi har her å gjøre med potensielt livsvarige strafferettslige reaksjoner, som legger omfattende begrensninger på livsutfoldelsen for personer som per definisjon er uten strafferettslig skyld. Særreaksjonene ser også i økende grad ut til å oppta sengeplasser i psykiatrien og dermed legge begrensninger på psykiatriens muligheter til å ta hånd om andre pasienter. Det kan i den sammenheng spekuleres i om en villet reduksjon i bruk av tvang innenfor den sivile psykiatrien har skapt et økende behov for bruk av strafferettslige tvangsmidler. Uklarhet om betydningen av fare, risiko og farlighet har ikke bare betydning for forståelsen av det som kan betegnes som de preventive reaksjonsordningers legitimitetsgrunnlag, men også for hvordan vi skal forstå den rettslige reguleringen av særreaksjoner. Uklarhet om hvilken forståelse av fare, risiko og farlighet det er ordningen med strafferettslige særreaksjoner bygger på, skaper nemlig også uklarhet om innholdet i sentrale vilkår for etablering, oppretthold og opphør av reaksjonene. Det utfordrer sentrale rettsstatsverdier, som forutberegnelighet og likebehandling.

For norsk retts vedkommende følger det av straffeloven §§ 62 og 65 at en særreaksjon bare kan etableres eller opprettholdes så lenge «faren for en ny og alvorlig integritetskrenkelse er nærliggende». I ulike forklaringer av